

JAKUB ADAMSKI
HTTPS://ORCID.ORG/0000-0003-4387-2012
UNIwersytet Warszawski

PROFESOR ANDRZEJ GRZYBKOWSKI (1935–2025) I JEGO HISTORIA SZTUKI ŚREDNIOWIECZNEJ

1 stycznia 2025 r. w wieku niespełna 90 lat zmarł dr hab. Andrzej Grzybkowski, profesor Uniwersytetu Warszawskiego – wybitny historyk sztuki, mediewista, znawca architektury, rzeźby i ikonografii średniowiecznej. Był on, obok zmarłego nieco wcześniej profesora Szczęsnego Skibińskiego (1942–2023)¹, jednym z ostatnich polskich przedstawicieli pokolenia, któremu zawdzięczamy nasze dzisiejsze wyobrażenie o dziejach architektury gotyckiej. Wprawdzie Andrzej Grzybkowski nie ograniczał się w swych wszechstronnych zainteresowaniach do tego tylko obszaru tematycznego, ale z pewnością zostanie zapamiętany właśnie jako wytrawny badacz budowli gotyckich historycznej i współczesnej Polski. Tekst niniejszy nie jest pośmiertnym wspomnieniem ani biogramem Profesora, oddającym zadość wszystkim jego zasługom i talentom, ani też kompletnym omówieniem całego jego dorobku naukowego. Chciałbym natomiast przypomnieć te osiągnięcia badawcze Profesora Grzybkowskiego, które miały i mają do dziś fundamentalne znaczenie dla rozwoju polskiej i europejskiej mediewistyki artystycznej.

Przegląd niniejszy pozwolę sobie rozpocząć nutą osobistą: już na początku studiów w Instytucie Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego usłyszałem od jednego z najbardziej szacownych (a zarazem znanych z największego krytycyzmu) profesorów tegoż Instytutu, że „badaniom Andrzeja Grzybkowskiego można ufać”. Ten wyrażony lapidarnie, a przy tym niejako *in blanco* dowód naukowego zaufania był w pełni uzasadniony: dorobek publikacyjny uczonego nie jest wprawdzie przesadnie obfity (szczególnie jak na dzisiejsze standardy), ale zapoznanie się z którąkolwiek z jego publikacji przekonuje o szczególnej erudycji, wnikliwości i precyzji, a przy tym rzadko spotykanym zmysłem krytycznym ich Autora. Biorąc pod uwagę oczywisty fakt, że zdecydowaną większość swych studiów Profesor Grzybkowski napisał przed nastaniem epoki komputerów i Internetu, a zarazem w czasach bardzo ograniczonych możliwości korzystania z wielkich bibliotek zagranicznych, głęboki podziw budzi jego rozeznanie w ówczesnej literaturze światowej i najnowszych trendach mediewistyki artystycznej. Rozprawy badacza są dopracowane pod każdym względem: doskonałe rozpoznanie materialnej struktury dzieła architektury idzie w nich w parze ze świetną znajomością źródeł historycznych, interpretowanych zawsze z odpowiednim krytycyzmem i rozważą, to zaś stanowiło dla Andrzeja Grzybkowskiego punkt wyjścia do szeroko zakrojonych, głęboko erudycyjnych rozważań z zakresu typologii i stylu architektury, a tam, gdzie było to możliwe – również jej ikonografii i znaczenia ideowego. W formułowaniu wniosków badawczych uczonego ten był zawsze rozważny czy wręcz powściągliwy. Tezę

¹ Zob. J. Jarzewicz, *Szczęсны Skibiński (1942–2023)*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 85, 2023, s. 151–164.

o warsztatowym związku dwóch budowli lub konkretnym przekazie znaczeniowym danej konstrukcji stawał tylko wówczas, gdy miał na jej poparcie niepodważalne argumenty; nie wahał się też jednoznacznie odrzucać teorii w literaturze już ugruntowanych, które jednak jego zdaniem takich argumentów nie znajdowały. Od zasady tej Andrzej Grzybkowski odstępstw w zasadzie nie robił. I tym z pewnością odróżniał się od wielu ówczesnych (a również dzisiejszych) badaczy, którym nierzadko zdarzało/zdarza się stawiać hipotezy „na wyrost”, oparte na „życzeniowych” przesłankach. Z taką metodyką uczonego szedł zawsze w parze język jego wypowiedzi – powściągliwy i z pewnością nie kwiecisty, momentami wręcz lapidarny, ale za to zawsze komunikatywny i bezbłędnie wyrażający intencje Autora.

Zdyscyplinowana postawa badawcza Profesora Grzybkowskiego, skrupulatnego zarówno w „materialnym”, jak i interpretacyjnym aspekcie swych architektonicznych analiz, wynikała poniekąd z faktu, że już po odbyciu studiów z geografii (1959) i historii sztuki (1967) na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu, podjął on w połowie lat 60. pracę w Oddziale Warszawskim Przedsiębiorstwa Państwowego Pracowni Konserwacji Zabytków (PPPKZ), w ramach której przygotowywał studia historyczno-architektoniczne różnorodnych zespołów zabytkowych. Prace tego typu ze swej natury wymagają perfekcyjnego poznania struktury materialnej zabytku, obejmującego przygotowanie odpowiedniej dokumentacji pomiarowo-rysunkowej i fotograficznej, a także przebadanie wszystkich dostępnych źródeł historycznych i ikonograficznych. Dopiero tak kompleksowo zakrojone analizy pozwalają na przeprowadzenie stratygrafii murów budowli wraz ich względnym i bezwzględnym datowaniem, to zaś stanowi podstawę do dalszych prac o charakterze historyczno-interpretacyjnym.

Opanowanie w ten sposób przez Andrzeja Grzybkowskiego praktycznego warsztatu historii architektury, i to bezpośrednio po zdobyciu akademickiego wykształcenia pod kierunkiem prof. Gwidona Chmarzyńskiego w Poznaniu, stało się podstawą dalszej pracy badawczej uczonego. Znamienne jest, że wśród jego najwcześniejszych publikacji z początku lat 70. są dwa artykuły w „Biuletynie Historii Sztuki” o pochodzących z końca XVIII w. pałacach w Luberadzu (1971)² i Tarnoskała w Piotrkowicach (1973)³, oparte na dokumentacjach wykonanych dla PPPKZ⁴, oraz dwie obszerne rozprawy mediewistyczne, doskonale zapowiadające kierunek jego przyszłych badań: o genezie form centralnego kościoła w Gosławicach pod Koninem (1971; artykuł oparty na pracy magisterskiej z 1967 r.)⁵ oraz o grupie pomorskich kaplic cmentarnych na rzucie centralnym w Darłowie, Koszalinie i Słupsku (1973)⁶. Oba te studia cechują się tym, co będzie wyróżniać wszystkie późniejsze prace Profesora Grzybkowskiego – wnikliwością analizy struktury architektonicznej, erudycyjnymi wywodami typologicznymi, precyzyjnym określeniem genezy stylowej i ostrożną próbą interpretacji treściowej niezwykle kształtu dzieła. Znamienne jest też to, że badawczego rozpoznawania tych budowli uczonego nie zakończył w momencie publikacji, lecz „mierzył się” z nimi jeszcze przez kolejne lata. I tak, w przypadku kościoła w Gosławicach rozwinął i podbudował nowymi argumentami jego interpretację jako „pośredniej kopii” jerozolimskiej rotundy Anastasis, na życzenie biskupa poznańskiego Andrzeja Łaskarza opartej na schemacie „krzyżowej” rotundy św. Maurycego przy katedrze w Konstancji, mieszczącej kaplicę Bożego Grobu⁷. Natomiast w przypadku centralnych kaplic pomorskich, w późniejszym wydaniu tego tekstu (w zbiorowym tomie jego *Studiów z ikonografii architektury i rzeźby gotyckiej* z 1997 r.) zdystansował się od wyrażonego wcześniej przypuszczenia, że również i one mogły być naśladownictwami Grobu Świętego⁸. Naturalna u Andrzeja Grzybkowskiego skłonność do weryfikowania i nierzadko kwestionowania funkcjonujących w literaturze teorii obejmowała również jego własne publikacje.

Rozprawę doktorską o wczesnogotyckim kościele i klasztorze Dominikanów w Sieradzu uczonego przygotował pod kierunkiem prof. Andrzeja Tomaszewskiego i obronił ją – co znamienne – na Politechnice War-

² A. Grzybkowski, *Pałac w Luberadzu*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 33, 1971, s. 162–176 [jeśli nie podano inaczej, wszystkie publikacje w kolejnych przypisach są autorstwa Andrzeja Grzybkowskiego].

³ *Tarnoskała*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 35, 1973, s. 53–67.

⁴ Podobny charakter ma też niewielka monografia: *Zamek w Kurozwękach*, Warszawa 1981.

⁵ *Kościół w Gosławicach. Zagadnienie genezy*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 16, 1971, s. 269–310.

⁶ *Centralne kaplice gotyckie Pomorza Środkowego*, [w:] *Sztuka Pomorza Zachodniego*, red. Z. Świechowski, Warszawa 1973, s. 91–139.

⁷ *Kościół w Gosławicach i Miszewie jako pośrednie „kopie” Anastasis*, [w:] *Jerozolima w kulturze europejskiej*, red. P. Paszkiewicz, T. Zadrozny, Warszawa 1997, s. 155–168; przedruk w: A. Grzybkowski, *Między formą a znaczeniem. Studia z ikonografii architektury i rzeźby gotyckiej*, Warszawa 1997, s. 120–137; wersja niemiecka: *Die polnischen Kirchen in Goslawice und Miszewo als indirekte „Kopien der Anastasius-Rotunde”*, „Architectura. Zeitschrift für Geschichte der Baukunst”, 28, 1998, s. 97–106.

⁸ *Kaplice cmentarne w Darłowie, Koszalinie i Słupsku*, [w:] *Między formą a znaczeniem...*, s. 91–119.

szawskiej (1976)⁹. Staranność przebadania materialnej struktury kompleksu, poprzedzona wykonaniem jego pomiarów przez zespół pod kierunkiem prof. Marii Brykowskiej z Wydziału Architektury PW, umożliwiły złożenie tej pracy – będącej wszelako rozprawą z zakresu historii sztuki – na uczelni technicznej. Szeroko zakrojone analizy porównawczo-problemowe czynią z niej fundamentalne opracowanie wczesnej architektury zakonów mendykanckich w Polsce i Europie Środkowej, które wniosło całkiem nową jakość w polską mediewistykę artystyczną tamtych czasów. Jednym z najważniejszych ustaleń Andrzeja Grzybkowskiego było wykazanie, że typ długiego chóru konwentualnego pojawił się w środkowoeuropejskich kościołach dominikanów i franciszkanów jako gotowe rozwiązanie przestrzenne, służące ściślemu odseparowaniu licznej grupy zakonników od części laickiej kościoła, a więc odmiennie niż na terenach niemieckich, gdzie zauważalna jest stopniowa ewolucja długości tego rodzaju sanktuariów. Podjęcie badań na tak ważny temat przyspieszyło międzynarodową karierę uczonego, który już niebawem, po ogłoszeniu drukiem polskiej wersji rozprawy (1979), mógł publikować studia rozwijające tę problematykę w prestiżowych czasopismach europejskich – „Architectura” i „Arte Medievale” (1983)¹⁰.

Szczególne zainteresowanie Profesora Grzybkowskiego budowlami o niecodziennych i nasyconych treściowo formach przestrzennych, związanymi z działalnością fundacyjną władców i możnych, zaowocowało kilkoma obszernymi rozprawami o kaplicach i kościołach Śląska XII–XIV w., publikowanymi w Polsce i w Niemczech. Teksty te każdorazowo przynosiły fundamentalne ustalenia co do historii, typologii i genealogii form oraz sensu ideowego tych świątyń. Pierwszy był artykuł o historii fundacji i funkcji dwukondygnacyjnego kościoła św. Krzyża we Wrocławiu (1988)¹¹, następnie rozprawa habilitacyjna o romańskich i gotyckich kaplicach zamkowych Piastów śląskich (we Wrocławiu, Legnicy, Raciborzu, Lubinie i Brzegu; 1990)¹² oraz trzy artykuły rozwijające tę problematykę¹³, i wreszcie studium o centralnej kaplicy grobowej księcia Bolesława III przy kościele Cystersów w Lubiążu (1993)¹⁴. Trudno byłoby tu choćby w skrócie przedstawić najważniejsze ustalenia tych rozpraw. Warto jednak podkreślić, że Profesor Grzybkowski był jedynym (obok Mariana Kutznera) historykiem sztuki, który w tamtym czasie podjął gruntowne badania nad tymi niezwykle budowlami, do tamtej pory pozostającymi przede wszystkim w kręgu zainteresowania historyków architektury z Politechniki Wrocławskiej, zarazem odkrywców kaplic zamkowych we Wrocławiu i Legnicy – Edmunda Małachowicza i Jerzego Rozpędowskiego. Publikacje Andrzeja Grzybkowskiego stanowiły zatem mocny i świetnie uargumentowany głos ze strony historii sztuki, metodologicznie właściwy dla tej dyscypliny, w fascynującej debacie nad rekonstrukcją formy, genezą i treścią oraz stylem śląskich świątyń, które uczonego słusznie uznał za zaliczające się do najwybitniejszych dzieł środkowoeuropejskiej architektury XIII–XIV w.

Podkreślana już tu głęboka erudycja i doskonale orientowanie się w światowej literaturze mediewistycznej, intuicja oraz gromadzone przez kolejne dekady doświadczenia naukowe pozwalały Profesorowi Grzybkowskiemu prowadzić badania w niezwykle trudnym obszarze ikonografii architektury, rzeźby architektonicznej i nagrobkowej; jego rozprawy na ten temat pozostają do dziś wzorcowe i niemal bez wyjątku aktualne. Warte zapamiętania są w tym kontekście studia nad uściskiem małżonków na nagrobku pary książęcej z Lwówka Śląskiego (1984)¹⁵, genezą kolosalnej figury Matki Boskiej we wschodniej wnęce kościoła zamkowego w Malborku (1993)¹⁶, przedstawieniami serca w sztuce XIII i XIV w. (1995)¹⁷ czy o angelologicznym

⁹ *Wczesnogotycki kościół i klasztor dominikański w Sieradzu*, Warszawa 1979.

¹⁰ *Das Problem der Langchöre in Bettelordens-Kirchen im östlichen Mitteleuropa des 13. Jahrhunderts*, „Architectura. Zeitschrift für Geschichte der Baukunst”, 13, 1983, s. 152–168; *Early Mendicant Architecture in Central-Eastern Europe. The Present State of Research*, „Arte Medievale”, 1, 1983, s. 135–156.

¹¹ *Die Kreuzkirche in Breslau – Stiftung und Funktion*, „Zeitschrift für Kunstgeschichte”, 51, 1988, s. 461–478; wersja polska w: *Między formą a znaczeniem...*, s. 39–70.

¹² *Średniowieczne kaplice zamkowe Piastów śląskich (XII–XIV wiek)*, Warszawa 1990.

¹³ *Kaplica zamkowa w Raciborzu*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 39, 1994, s. 243–265; *O wrocławskich kaplicach zamkowych*, *ibidem*, s. 221–230; *Die Schloßkapelle in Brieg*, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte”, 51/52, 1994, s. 183–198.

¹⁴ *Die Grabkapelle Herzog Boleslaus' III in Leubus*, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau”, 34, 1993, s. 33–54; wersja polska w: *Między formą a znaczeniem...*, s. 71–90.

¹⁵ *Die Dextrarum iunctio auf dem Grabmal in Löwenberg*, „Zeitschrift für Kunstgeschichte”, 47, 1984, s. 59–69; wersja polska: *Dextrarum iunctio na nagrobku lwóweckim*, [w:] *Między formą a znaczeniem...*, s. 185–211.

¹⁶ *Geneza kolosa malborskiego*, „Ikonothea. Prace Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego”, 6, 1993, s. 75–98; przedruk w: *Między formą a znaczeniem...*, s. 168–184.

¹⁷ *Obraz serca w sztuce średniowiecznej. Między erotyką a mistyką*, [w:] *Sztuka a erotyka. Materiały z sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Łódź, listopad 1995*, red. T. Hrankowska, Warszawa 1995, s. 105–122; przedruk w: *Między formą a znaczeniem...*, s. 138–157.

programie wystroju rzeźbiarskiego naw bocznych kościoła Panny Marii na Piasku we Wrocławiu (1996)¹⁸. W artykułach tych z niestrudzonym zapałem uczony śledził sięgającą późnego antyku (pre)historię tematów i typów dzieł środkowoeuropejskiej sztuki gotyckiej, przekonując o uniwersalizmie i trwałości ówczesnej kultury łacińskiej.

Nader charakterystyczny dla postawy intelektualnej Profesora Grzybkowskiego jest też artykuł o centralnych gotyckich kościołach jednonawowych na rzucie krzyża w Polsce (1992)¹⁹. Stwierdził on tam, że u schyłku średniowiecza krzyżowa forma budowli co do zasady zatraciła już specyficzny przekaz treściowy odnoszący się do Krzyża Świętego, a analiza tego typu świątyń „potwierdziła trudności w rozwiązywaniu problemów ikonografii architektury średniowiecznej, brak reguł i prostych zależności znaczenia od formy”²⁰. Do podobnego wniosku uczony doszedł w drugim wydaniu tekstu o wielobocznych kaplicach cmentarnych Pomorza Środkowego, pisząc, że „jest wątpliwe, by kształt centralny wskazywał na coś poza nim samym”²¹. Wniosek ten może wydawać się głęboko pesymistyczny, zwłaszcza biorąc pod uwagę kilka dekad, które Profesor Grzybkowski poświęcił na badania ikonografii architektury średniowiecznej (często przecież jednak prowadzące do przełomowych i spektakularnych ustaleń!). Niemniej, w moim poczuciu wnioski te świadczą o mądrości i nieczęsto spotykanym autokrytycyzmie uczonego, potrafiącego przyznać, że dostępne dane i poszlaki nie pozwalają na sformułowanie atrakcyjnych teorii, które oparłyby się próbie krytyki. Badaniom spod znaku ikonografii architektury Profesor pozostał zresztą niechętny do końca życia, co wyrażał choćby w krytyce redakcyjnej artykułów zgłaszanych do „Rocznika Historii Sztuki”.

Zapewne takie właśnie refleksje i doświadczenia badawcze Andrzeja Grzybkowskiego skłoniły go, by w następnych publikacjach skupić się już tylko na formalnostenylowym aspekcie gotyckiej architektury w Polsce. W ostatnim okresie swej działalności naukowej, obejmującym kilkanaście pierwszych lat obecnego stulecia, omawiał ją – co w pełni rozumiałe – w sposób zdecydowanie syntetyczny, z pozycji i perspektywy niepodważalnego autorytetu w tej dziedzinie. Wstępem do tych badań okazały się dwa fundamentalne studia przeglądowe na temat architektury polskiej kolejno około roku 1400 i 1300, napisane specjalnie do zredagowanych przez prof. Wojciecha Fałkowskiego tomów o Polsce tamtych właśnie czasów²². One zaś podsunęły Profesorowi Grzybkowskiemu pomysł wydania książkowej syntezy dziejów gotyckiej architektury murowanej w Polsce i stały się jej zrębem. Książka ta, opublikowana w 2014 r., okazała się ostatnią, a przy tym najobszerniejszą z prac uczonego²³; sam uznawał ją za swe najważniejsze dzieło. Jest to w perspektywie całokształtu działalności Profesora tym istotniejsze osiągnięcie, że nie brał on udziału w opracowaniu monumentalnej *Architektury gotyckiej w Polsce* z 1995 r.²⁴

Monografia z 2014 r. łączy w sobie cechy przystępnego przeglądu i zarazem uczonej syntezy; może być przydatna dla studentów historii sztuki, historii czy architektury, ale jednocześnie stawia przed czytelnikiem pewne wstępne wymagania. Autor posługuje się w niej bowiem lapidarnym (ale i wysoce precyzyjnym) językiem fachowym, pełnym hasłowych odwołań do rozmaitych koncepcji badawczych i „etykiet” stylowych architektury gotyckiej, nie zawsze czytelnikowi tłumaczonych. Największą zasługą Andrzeja Grzybkowskiego jest niewątpliwie przedstawienie autorskiej wizji rozwoju budownictwa murowanego XIII–XVI w. na terenach historycznej Polski w jej zmiennych granicach politycznych – stąd omawianie Śląska tylko do początku XIV w. czy uwzględnienie Prus Królewskich od połowy XV stulecia. Uczony w mistrzowski sposób śledzi rozwój dominujących typów przestrzennych i stylu przeważającej ilościowo architektury sakralnej, często w ramach osobnych podrozdziałów omawiając poszczególne jej „tematy” (jak szczyty czy sklepienia), nieustannie przy tym dokonując wartościowania opisywanych zjawisk oraz ich konkretnych

¹⁸ *Ikonografia rzeźby architektonicznej wrocławskiego kościoła NPM na Piasku*, [w:] *Sztuka około 1400. Materiały z sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki w Poznaniu, listopad 1995*, t. 2, red. T. Hrankowska, Warszawa 1996, s. 99–138; przedruk w: *Między formą a znaczeniem...*, s. 212–245.

¹⁹ *Centralne gotyckie jednonawowe kościoły krzyżowe w Polsce. Forma a „znaczenie”*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 37, 1992, s. 95–118; przedruk w: *Między formą a znaczeniem...*, s. 7–38. Zob. też: *An Early Gothic Franciscan Church in Cracow*, „Arte Medievale”, 7, 1993, s. 81–86.

²⁰ *Centralne gotyckie jednonawowe kościoły...* [1997], s. 26.

²¹ *Kaplice cmentarne...*, s. 105.

²² *Architektura polska około 1400 roku*, [w:] *Polska około roku 1400. Państwo, społeczeństwo, kultura*, red. W. Fałkowski, Warszawa 2001, s. 83–125; *Architektura polska około 1300 roku*, [w:] *Polska około roku 1300. Państwo, społeczeństwo, kultura*, red. W. Fałkowski, Warszawa 2003, s. 155–197.

²³ *Gotycka architektura murowana w Polsce*, Warszawa 2014.

²⁴ Zob. *Architektura gotycka w Polsce*, red. T. Mroczko, M. Arszyński, Warszawa 1995 (Dzieje Sztuki Polskiej, t. 2).

artystycznych przejawów. Co ważne, nie ogranicza się jednak do kościołów, uwzględnia bowiem także zamki oraz najznacniejsze budowle municypalne. O ile w przypadku Małopolski, Wielkopolski czy Mazowsza mógł Autor opierać się o liczne studia szczegółowe i wydane niewiele wcześniej syntetyczne monografie (na przykład Roberta Kunkla czy Jacka Kowalskiego)²⁵, o tyle rozdział dotyczący Prus Królewskich w większym stopniu prezentuje autorską myśl badawczą uczonego, opartą także o jego wcześniejsze studia²⁶.

Nasuwa się myśl, że pisząc tę książkę Profesor Andrzej Grzybkowski sam dokonał najlepszego podsumowania półwiecza swej pracy badawczej, trwającej między połową lat 60. XX a połową drugiej dekady XXI w. W okresie tym światowa i polska mediewistyka artystyczna przechodziła epokowe przemiany, zarówno pod względem ewoluujących trendów badawczych, jak i zmiennej metodologii i metodyki, łącznie z przełomem „cyfrowym” o niewątpliwie fundamentalnym znaczeniu. Tymczasem wszystkie publikacje tego uczonego reprezentują ten sam wysoki poziom naukowy, nie zdradzając żadnych trudności, z którymi przecież musiało się wiązać prowadzenie badań choćby w latach 60. i 70. Świadczy to o skali wrodzonego talentu, pracowitości i niestrudżonym zaangażowaniu Andrzeja Grzybkowskiego w zgłębianie zawłości dziejów architektury gotyckiej w Polsce. Zarówno jego studia szczegółowe, jak i książkowa synteza z 2014 r. jeszcze długo będą stanowić punkt wyjścia dla każdego badacza architektonicznej spuścizny wieków średnich w naszej części Europy. Mówię to także z własnego doświadczenia, gdyż – znów pozwalając sobie na uwagę osobistej natury – mierzenie się z dorobkiem badawczym Profesora Grzybkowskiego towarzyszy mi od początku mojej pracy jako historyka architektury gotyckiej. Uczonemu temu zawdzięczam recenzję wydawniczą mojej pierwszej książki, której krytyczne uwagi pomogły mi uniknąć wielu drobniejszych i poważniejszych błędów. We wdzięcznej pamięci zachowuję inspirujące, a przy tym wymagające intelektualnie rozmowy, które mogłem prowadzić z Panem Profesorem oraz jego Małżonką Profesor Teresą Grzybkowską w trakcie miłych podwieczorków w ich warszawskim mieszkaniu, już po moim zatrudnieniu na Uniwersytecie Warszawskim w 2013 r. Jestem przekonany, że dzieło badawcze Andrzeja Grzybkowskiego stworzyło trwałą podwalinę gmachu wiedzy o gotyckiej architekturze i sztuce naszej części Europy; jest to fundament, który będzie nieustannie inspirować i poruszać umysły wielu pokoleń przyszłych adeptów naszej dyscypliny.

²⁵ Zob. R. Kunkel, *Architektura gotycka na Mazowszu*, Warszawa 2006; J. Kowalski, *Gotyki wielkopolski. Architektura sakralna XIII–XVI wieku*, Poznań 2010.

²⁶ *Niderlandyzm w gotyckiej architekturze pomorskiej. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Toruń, grudzień 1992*, red. T. Hrankowska, Warszawa 1995, s. 279–301; *Schinkla projekt rozbudowy Dworu Artusa w Gdańsku*, [w:] *Artifex doctus. Studia ofiarowane profesorowi Jerzemu Gadomskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, t. 1, red. W. Bałus et al., Kraków 2007, s. 313–319.